
DRAGAN ČALOVIĆ

Megatrend univerzitet u Beogradu, Fakultet za kulturu i medije,
Beograd

UDK 7.036.7(082)(049.32)
821.163.41.02НАДРЕАЛИЗАМ

VANE BOR IZNAD REALIZMA

Kraj Prvog svetskog rata najavio je novu etapu u razvoju umetnosti. Avangardni pokreti s početka dvadesetog veka, dvadesetih godina i sami postaju meta novih umetničkih shvatanja razvijenih u novonastalim društvenim okolnostima. Kao odgovor na društvena kretanja, 1916. godine, u Cirihu nastaje dada, kao kulturni pokret koji će ubrzo dobiti međunarodne razmere. To je bio protest protiv buržoaskih interesa i savremenih akademskih i umetničkih vrednosti. Marsel Janko u kabareu Volter objavljuje da je poverenje u sopstvenu kulturu izgubljeno. Revolucionarni put koji je otvorio dadaizam, nastavljen je kroz čitav niz umetničkih praksi razvijenih dvadesetih godina, kako na Zapadu, tako i na Istoku.

Godine 1924, a zatim i 1929, Breton objavljuje dva manifesta nadrealizma. Nadrealizam je shvaćen kao čisti psihički automatizam kojim bi se izrazilo stvarno funkcionisanje misli, oslobođene svake racionalne kontrole, odnosno svake estetske ili moralne preokupacije.

Talas društvenog osveščavanja umetnosti zahvatio je i srpsku intelektualnu sredinu onog vremena. Godine 1930. grupa srpskih umetnika u Beogradu objavljuje almanah *Nemoguće-L'impossible*. Na uvodnoj strani almanaha objavljen je manifest srpskog nadrealizma sa imenima svih trinaest članova ove umetničke grupe, ali i gotovo programski fotogram Vana Živadinovića Bora. Ova apstraktna crno-bela slika bila je, kako primećuje Milanka Todić, “[...] polazna vizuelna tačka za put u 'nemoguće', odnosno avanturističko polje istraživanja na granicama fotografskog medija”.¹ Na strani-

¹ Todić M., Izvan utvrđenih granica: fotografski eksperimenti Vana Živadinovića Bora, u: Milenković G., Stojmenović V., (ur.), *Iznadrealizma Vane Bor*, zbornik radova, Narodna biblioteka Bor 2009, str. 25.

cama almanaha objavljeno je još nekoliko Borovih fotograma, nastalih tokom umetničkih eksperimenata koje je još 1928. godine Vane Bor, zajedno sa Markom Ristićem, počeo da sprovodi u ovoj tehnici. Neposrednim osvetljavanjem, trodimenzionalni predmeti su, zahvaljujući hemijskom procesu, ostavljali dvodimenzionalni trag na fotografskom papiru, otkrivajući jedan, gotovo bezvremen, nepoznat svet lišen svake taktilnosti i prostornosti.

Umetnička istraživanja srpskih nadrealista svakako treba shvatiti kao deo šire struje evropskog nadrealizma, a ne kao odjeke vodeće umetničke tendencije onovremene Evrope ostvarene izvan glavnih tokova. U tom smislu, pojavljivanje zbornika radova *Iznadrealizma Vane Bor* (2009), u izdanju Narodne biblioteke iz Bora, predstavlja veliki doprinos ne samo dubljem razumevanju dela ovog značajnog srpskog umetnika, već i razumevanju čitavog nadrealističkog pokreta. Zbornik koji su uredili Goran Milenković i Violeta Stojmenović nastao je u okviru Edukativnog programa upoznavanja sa najznačajnijim zavičajnim ličnostima, povodom obeležavanja stote godišnice od rođenja Stevana Živadinovića – Vana Bora.

Zbornik se tematski nadovezuje na dvotomni katalog *Vane Bor*, koji je priredio Muzej savremene umetnosti u Beogradu 1990. godine. U tekstu “Izvan utvrđenih granica: fotografski eksperimenti Vana Živadinovića Bora”, Milanka Todić analizira Borovo fotografsko stvaralaštvo. Montažom različitih predmeta na fotografskom papiru, Vane Bor je, kako Todićeva ukazuje, gradio uspešnu jukstapoziciju različitih predmetnih skupova, ali i uzbudljivu kinematografsku strukturu. Duplirajući svet predmetnosti, pa čak i samu realnost u kojoj oni postoje, kroz udvajanje predmeta na fotografijama, Bor je na neki način anticipirao svet nove tehnološke ere, zaključuje autorka.

U tekstu “Vane Bor i nadrealistička rehabilitacija iracionalnog”, Jelena Novaković ispituje kako se u teorijskim tekstovima Vana Bora ocrta nadrealistička rehabilitacija iracionalnog kroz apologiju želje. U tekstu se ukazuje da se Borovo razumevanje želje, sagledano unutar dijalektike potiskivanja i oslobađanja, kao neprekidnog dijalektičkog razvoja koji pod dejstvom potiskivanja kao statičnog elementa postaje trijadičan, u isto vreme oslanja i udaljava od Frojdovog učenja, čime se ukazuje na suštinsku razliku između nadrealističkog i psihoanalitičkog projekta.

Goran Milenković, u tekstu “Snovi na poslu: onirički dokument Vana Živadinovića Bora”, razmatra fenomen oniričkih dokumenata, nastalih specifičnom nadrealističkom tehnikom snova. Unutar zajedničkih osobina oniričkih dokumenata Vana Bora, Radojice Živanovića i Vlatka Habuneka, kao što su sklonost ka slici, opisu stanja konflikta i specifičnoj narativnoj uređenosti, autor napominje da se jaka vizuelizacija slika, difuzna i bogata osećanja i mentalna stanja, te složena naracija, mogu prepoznati kao osnovna razlikovna svojstva Borovog teksta.

Pored spomenutih, u Zborniku su se našli i tekstovi “Jedan vek stariji: nešto o strategiji umetnosti u vreme njene nemoći” Zorana Todorovića, “Stvarnosti / Svesti / Narativi” Dejana Grbe, kao i tekst “Bor boruje Stevan Živadine ili Kako sam sreo jednog pravog nadrealistu”, u kojem Mileta Prodanović iznosi svoja sećanja na susret sa Vanom Borom u Oksfordu, zime 1988/1989. godine. Kroz dragoceno svedočanstvo o razgovorima povodom odluke Vana Bora da svoje radove zavešta Muzeju savremene umetnosti u Beogradu, Prodanović na simboličan način oživljava Borovu neiscrpnu stvaralačku snagu. Energija koju je Bor utkao u svoje delo jeste ona ista energija kojom su nadrealisti prevazilazili granice realnog. Otuda i svojevrsna magija Borovih radova nastavlja da i danas, jednako snagom privlači kako ljubitelje umetnosti, tako i istraživače. Zbornik *Iznadrealizma Vane Bor*, svojim priložima otvara neotkrivene aspekte Borovog dela utirući puteve daljim istraživanjima, ali i ukazuje na svu aktuelnost ovog velikog srpskog umetnika.

